

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 23:1 (2018), SS. 45-72.

Makale Gönderim Tarihi: 13.05.2018 Makale Kabul Tarihi: 06.06.2018

Araştırma Makalesi

TEMA VE YAPI BAĞLAMINDA CORCİ ZEYDAN'IN *İSTİBDÂDU'L-MEMÂLİK* İSİMLİ ROMANI

Enes ERDİM*
İrfan KAYA**

Öz

Çağdaş Arap edebiyatının ilk dönemlerinin önemli edebiyatçı ve tarihçilerinden olan Corci Zeydan, yazdığı birçok tarihi roman ile Arap milli uyanışına önemli katkılarda bulunmuştur. Sahip olduğu yenilikçi bakış açısını, hem tarih hem de edebiyat alanında kaleme aldığı eserlerine belirgin bir şekilde yansıtmıştır. Bu tarihi romanlarından biri olan *İstibdâdu'l-Memalik*'te, 18. Yy. sonlarında Mısır'da, küçük bir ailenin başından geçen dramatik bir ayrılış öyküsünü zulüm, haksızlık ve hasret ana temasıyla işlemiştir. Romanda dönemin siyasal, kültürel ve dini hayatına da referanslarda bulunmuştur. Bu makalede roman, tema ve yapı bakımından tahlil edilecek, ayrıca dil, üslup ve anlatılış yönleriyle incelenecektir. Roman tekniği açısından öne çıkan yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tema, Olay örgüsü, Hasret, Mısır, Memluk

Atıf: Erdim, Enes- Kaya, İrfan. "Tema Ve Yapı Bağlamında Corci Zeydan'ın *İstibdâdu'l-Memâlik* İsimli Romani". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23:1 (2018): 45-72.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati A. B. D., eerdim@firat.edu.tr

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati A. B. D., ikaya@firat.edu.tr

Corci Zeydan's 'İstibdad al-Mamalik' in The Context of Structure and Theme

Abstract

Corci Zeydan who was an important writer of letters and historian of Arabic culture and civilization world in the last period has contributed to Arabic national awakening via many historical novel which he wrote. He reflected his reformer perspective on historical and literary books which he indited. In 'İstibdad al-Mamalik' which is a novel of these he handled an incident occuring in Egypt in the late 18th century with the main theme of persecution, injustice and yearning. He has refered to political, cultural and religional life of that period in the novel. In this article the novel will be analyzed in point of theme an structure likewise it will be handled in terms of language, style and expression. Its prominent directions will be tried to put out in terms of novel technique.

Keywords: Theme, Plot, Yearning, Egypt, Mamluks.

Giriş

Önemli Arap tarihi romancılarından biri olan Corci Zeydan, 1861 yılında Beyrut'ta doğmuş, farklı ilkokullarda okumuş olmasına rağmen hayat şartlarının zorlaması sonucunda resmi eğitimini bir süre terk etmek zorunda kalmıştır. Okumaya olan iştiahtından dolayı eline geçen kitapları mütalaa etmeden bırakmayan bir karaktere sahip olan Zeydan, gece okuluna devam ederek kısa bir sürede İngilizceyi öğrenmiştir. Daha sonra Şemsu'l-Birr Cemiyetine katılmış, bilgi ve görgüsünü artırmıştır. 1881 yılında bir ara tıp eğitimi almayı düşünmüş ve orta öğretimini iki buçuk ay içinde tamamlamıştır. Sınavlara girerek başarılı olmuş, Beyrut Amerikan Üniversitesinde Tıp Fakültesine kayıt yapmıştır. İkinci eğitim yılının başlarında Amerikan Üniversitesinde karışıklık çıkmış, çoğu öğrenciler gibi Corci Zeydan da okulunu bırakmak zorunda kalmıştır. Bir kısım arkadaşıyla Eczacılık sınavlarına girmiş, kazanmış ve başarılı olarak bu alanda diploma almıştır. Bunun akabinde Kasru'l-Aynî'de eğitimini tamamlamak üzere Mısır'a gitmiş, ancak diploma için uzun sene gerekmesinden dolayı azmi kırılmıştır. *Zaman* dergisinde bir yıl editörlük yapmıştır. Sudan'a gerçekleştirilen Nil saldırısı sırasında istihbarat kısmında tercümanlık yapmıştır. Burada on ay geçirmiş, birçok savaş olayına tanıklık etmiştir. Mısır'a dönmüş İngiliz, Mısır Yıldızı vb. madalyalarla ödüllendirilmiştir.¹

1885 yılında Beyrut'a dönmüş, Doğu İlimleri Akademisi üyesi seçilmiş, on ay gibi bir sürede İbranice ve Süryanice dillerini öğrenmiştir. Bunun akabinde *el-*

¹ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, Muessesetu'r-Risâle, Dimeşk, 1957, s. 481; Makdisî, Enîs, *el-Funûnu'l-edebîyye ve 'alâmuha*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 2000, s. 515; Ziriklî, Hayruddîn, *el-'Alâm kamus-u terâcîm*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, c. 2, s. 117.

Felsefetü'l-luğaviyye [Dil Felsefesi], kitabını yazmıştır. 1888 tarihinde *Tarihu Mısır'l-Hadis* [Modern Mısır Tarihi] isimli eseri kaleme almıştır. Bu sırada bazı okullarda idarecilik, bazı bilimsel Akademilerde üyelikler yapmıştır. 1892 yılında *el-Hilâl* isimli gazeteyi çıkarmıştır. Daha sonra kendisini telif faaliyetlerine adanmış, 1914 yılında Kahire'de vefat etmiştir.²

Aldığı eğitimin etkisiyle olsa gerek Corci Zeydan'ın İslam kültür ve medeniyetine bakışında şarkiyatçıların önemli bir tesiri olduğu görülmektedir. Yenilikçi bir yaklaşımla, etkisinde kaldığı batı kültürünü Arap âlemine aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda klasik İslam ve Arap tarih yazımını, tarihi hadiseleri sadece nakletmekle yetinip onların ardında yatan sebepleri göz ardı etmesinden dolayı eleştirmiş ve tarih yazımına yeni bir bakış açısıyla eğilmek gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim yazdığı ilmi eserler genelde tarih ve medeniyetle ilgili olmuştur. Buna paralel olarak kaleme aldığı romanlar da birbirinden bağımsız kurgu ve konuları işleyen hepsi müstakil, tarihi roman tarzındadır.³

Tarihi roman, tarihçinin bakış açısıyla, belli oranda değişime uğramış tarihi hadiselerin romancı eliyle tekrar kurgulanmak suretiyle yeniden inşa edilmesidir. Tarihçinin tarihi hadiseyi –her ne kadar bunu tam olarak gerçekleştirememese de- objektif olarak yansıtma sorumluluğu varken roman yazarı bu hususta biraz daha rahat hareket edebilir.⁴

Corci Zeydan'ın kaleme aldığı yirmi iki tane tarihi romandan birisi de *İstibdâdu'l-Memâlik* [Memlûklerin Despotizmi] ismini taşımaktadır. Yazar bu romanında 1770 yılında Kahire'de başlayan ve çevre yerleşim bölgelerinde yaşanmış bir macerayı konu edinmiştir. Eserin 1896'da yazıldığı düşünülürse bu romanın tarihi roman vasfına sahip olduğu söylenebilir. Yazar romanda, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetinde valiler tarafından idare edildiği 18. Yüzyılın ikinci yarısında Mısır ve Suriye bölgesinde yaşandığı kurgulanan bir olay örgüsüyle karşımıza çıkmaktadır. Corci Zeydan romanlarının, sevenlerin önce çeşitli dış etmenlerle birbirlerinden uzak kalmaları, sonrasında tekrar bir araya gelme uğruna gösterdikleri çabaların neticesinde vuslatların gerçekleşmesi ekseninde dönen ana olay örgüsü karakteristiği bu romanında da öne çıkmaktadır.

² Serkîs, Yusuf İlyan, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-'Arabîyye ve'l-muarrabe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, trs, c. 1, s. 495;

³ Mârûn Abbûd, *Edebu'l-'Arab*, Müessesetü Hindâwî, Kahire, trs, s. 325.

⁴ Turgut Göğebakan, *Tarihsel roman üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 36; Yakup Çelik, "Tarih-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Bir Devrin Eleştirel Panoraması: Abdülhamid Düşerken", *Turkish Studies*, 2009, S.4, s. 295-318.

1. Temalar

Bir yazının anlaşılmasında en önemli rolü üstlenen tema, edebi veya öğretici bir eserde işlenen konu, düşünce, görüş, tem ve ana konu diye tanımlanır.⁵ Olay örgüsü insan bedenindeki iskelete benzetilecek olursa, temayı da insan ruhu olarak kabul edebiliriz. Romanın tüm kurgusu bu birkaç sözcüğe indirgenebilecektir temalar üzerine kurulmuştur.⁶ Çalışmamıza konu olan *İstibdâdu'l-Memâlik* [Memlûklerin Despotizmi]'nin temalarını zulüm/istibdâd, hasret ve iktidar mücadelelerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1.1. Zulüm ve Despotizm

Yazar, Osmanlı idaresine bağlı Mısır eyalet valisinin, otoritesini paylaştığı ve kendisine karşı sorumlu tuttuğu alt idari seviyede bulunan ve her şehir için ayrı ayrı belirlenmiş olan, Memluk adını taşıyan derebeylerin yaptığı zulüm ve haksızlıkları ön plana çıkarmaktadır. Onların, başlarında bulunan valiye karşı neredeyse hiç sorumluluk taşımadıklarını ve halkı ağır vergiler, haksız uygulamalar, memurlar arasında yaygınlık kazanmış rüşvet aracılığıyla bıktırdıklarını betimlemiştir. Romanda hâkim bakış açısı tarafından, halkın nasıl ağır vergilerle bıktırıldığı şu ifadelerle dile getirilmiştir;

Memluk yetkilileri, o dönem insanların belini bükecek derecede vergi toplarlardı, halka zulmederlerdi. Abdurrahman, bazı dualar okuyarak Allah'ın verdiği nimetlere hamd ederek dükkânın namaz kılacağı köşesine varmak üzereydi ki ticarethanenin kâtiplerinden biri gelerek bazı hükümet yetkililerinin geldiklerini ve kendisiyle görüşmek istediklerini belirtti. Bu yetkililerin sadece ya vergi istemek, ya yardım toplamak ya da bir suç veya hata olmaksızın mali ceza kesmek için geldiklerini bildiği için Allah'a sığınmaya başladı.⁷

Yazar, devlet görevlileri karşısında halkın nasıl bir acziyet ve korku yaşadığını da başkarakterin ortaya koyduğu şu tavırları betimlemek suretiyle ifade etmeye çalışmıştır;

Seyyid Abdurrahman onların yanına girdiğinde selamlamada aşırıya gitti. Göstermelik gülümsemeye bulunarak onlarla görüşmek için hızlıca yürüdü. (Hizmetçilerden) kahve ve tütün sigarası istedi. Önlerine oturarak rızalarını kazanmak için sürekli selamlama ve şirinlikte bulundu. Arkasında kaybın ve zararın olacağı bir iş için geldikleri endişesiyle kalbi de çarpıyordu. Bütün bunların tahsildarın

⁵ TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, s. 1945.

⁶ Milan Kundera, *Roman sanatı*, (çev: Aysel Bora), Can Yayınları, İstanbul, 2005, s. 99.

⁷ Corci Zeydan, *İstibdâdu'l-memâlik*, Müessesetü Hindawî, Kahire, 2012, s. 11.

sadece kabalığını ve kibirliliğini artırması şüphesi, korkusunu artırdı. Belirgin bir şekilde onu hor görerek göz ucuyla onu süzüyordu. Ayak ayaküstüne atarak kodaman oturuşuyla oturuyordu. Hizmetçi kahve getirip edepli bir şekilde ona sununca yüzünü ondan çevirip Abdurrahman'a yönelerek ona kızgın bir şekilde şöyle dedi: "Senin kahveni içmek için gelmedik. Bizim buna ihtiyacımız yok. Devletin hakkını talep etmek için geldik." ⁸

Aşağıdaki ifadeler, romanda tahsildar-çarşı esnafı diyalogunda kişileştirilen devlet görevlilerinin nasıl hukuksuz ve haksızca uygulamalar içerisine girdiklerini somut bir biçimde ortaya koymaktadır;

*Tahsildar: "Mekke şerifine yardım için gidecek olan hamle/saldırı için beş yüz ödemen isteniyor" dedi. Abdurrahman kısa bir zaman öncesinde ödemiş olduğu ağır vergiye rağmen malından bu kadar bir miktarın istenmesini çok buldu. Ancak bunu açıkça söylemeye cüret edemedi. Sadece şöyle demekle yetindi: "Bu malın hemen mi ödenmesi istenmektedir?" Tahsildar sinirli ve kızgın bir şekilde kalkarak şöyle bağırdı: "Maşallah! Ne zaman ödeyeceğini zannediyordun. Ordu döndükten veya helak olduktan sonra mı? Yoksa güvenli ve gönül rahatlığı içinde yorulmadan minderine oturmuş olduğun bir halde, yorulmadan insanların mallarından rastgele kazandığın binlerden yarım bin ödemeyi çok mu buldun. Hâlbuki biz şehrinizi himaye etmek ve korumak için yolculuklara ve tehlikelere katlanıyoruz. Yok, yok efendim sadece bin değil, iki bin ödemen gerekir. Anladın mı? Abdurrahman bu soruyu sormada aceleci davrandığı için pişman oldu. Titrer ve rengi solmuş bir halde durdu. Tahsildarın ikinci defa istenilen verginin değerini artırmasından korktu."*⁹

Tahsildar ve yanındaki asker, kâtip ve defteri taşıyan kimselerin zulmüyle sınırlı kalınmamış Seyyid Abdurrahman'a başka devlet görevlileri de zulmetmişlerdi. Aşağıdaki ifadeler devlet görevlilerinin ortaya koyduğu zorbalığı ve alışmış oldukları rüşveti ne şekilde tahsil ettiklerini betimlemektedir;

Seyyid Abdurrahman dükkânında ikindi namazını kıldıktan sonra tahsildar ve arkadaşlarının yaptığı zulmü düşünüyordu. Divan kâtipleri kılığında iki adam ellerinde defter olduğu halde onun yanına girdiler. Kalbine korku düştü, olduğundan daha fazla ıstırap çekmeye başladı. Ağa (polis amiri), muhtesip (ölçü, tartı ve fiyatları kontrol

⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 11.

⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s.12.

eden) ve vali adına belirlenen verginin değerinden daha çok fazlasını ödediğinden emindi. Bu iki şahsın ziyaretinin arkasındaki kötülüğü bekleyerek korktu. Çünkü biliyordu ki bunların hükümetten aldıkları bir maaşları yoktu. Kendileri için sanatkâr ve tüccarlara aylık vergiler koyarlardı. Uygun gördükleri kadar belirlerlerdi. Şefkat ve merhamet göstermeden ayda iki ve üç defa para aldıkları oluyordu. Çok beklemeden sakındığı şey başına geldi. Kâtiplerden biri taşıdığı deftere bakarak şöyle deyip ona yöneldi: "Muhasiplik geliri olarak istenilen yarım yüzdür. Bir o kadar da Ağa ve vali hakkı olarak." Başkışı: "Sadece birkaç gün içinde bunu iki defa ödedim" dedi. Diğer kâtip, onun yüzüne şöyle bağırdı: "Sen çokça kazanan büyük bir tüccar olduğun halde nasıl böyle dersin. O zaman senin malını aşırmaq için mi geldik? İşte bu önündeki defterde ödediğın ve ödemen gerek şey yazılmış. Biliyorsun bu hükümetin malıdır. Ödemeden kaçış yolu yok." Kalkarak istenilen malı, bundan öte yol hakkını verdi.¹⁰

Seyyid el-Mahruki'nin, çocuğunu kurtarmak için kendisinden yardım istemeye giden Seyyid Abdurrahman'a yönelttiğı şu sözler, ideal-olgu tezatlığına denk düşen o dönemdeki zulmü çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir;

Acayıptir ki onlar İslam'a çağırırlar. Ancak İslam onlardan da onların Firavun ve Mecusilerin bile yapmadığı amellerinden de uzaktır. Biz her ne kadar onlara nasihat edip islah edilmelerini arzulasak da onlar sadece zorbalık ve azgınlıkta aşırıya gittiler. Küfranlarında o kadar ileri gittiler ki, ortalık onlara kalsın da diledikleri zulmü yapabilsinler diye, Rusya ile savaşmasını fırsat bilerek Mevlamız Sultan'ın itaatinden ayrılarak Paşa'yı azlettiler.¹¹

1.2. Haksız kazanç/rüşvet:

Romanın temalarından biri olan haksız kazanç ve rüşvet olgusu zulümle eşdeğer bir tarzda işlenmiş ve adeta zulmeden her idareci aynı zamanda rüşvet almakla da kendini göstermiştir. İdareciler, vergi toplarken kendilerine de ayrıca ödeme yapılmasını beklerler, bu konuda halka baskı yaparlardı. Aşağıdaki ifadeler bu temanın, zulüm kadar belirgin olmasa da romanın asıl unsurlarından biri olduğunu göstermektedir;

Abdurrahman tahsildara yalvararak rızasını kazanmak ve gazabını dindirmek istedi. Sonra ticarethanenin kâtibine dönerek iki binin yarısını hazırlayarak hemen getirmesini istedi. Az sonra istenilen

¹⁰ Zeydan, *İstibdâd*, s. 14, 15.

¹¹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 30.

miktarla dönerek Seyyid Abdurrahman'a teslim etti. O da tahsildara takdim etti. Tahsildar alakasız davranarak "Kaç yarım ödedin" dedi.¹² Seyyid Abdurrahman: "İsteddiğiniz iki yarımı ödedim" dedi. Tahsildar paraların olduğu torbayı yere fırlattı. Sonra hiddetle ayağa kalktı. Öfkeli bir şekilde Abdurrahman'a bağırdı: "Nimet sizi azgunlaştırmış. İnsanlığınızın azlığı, cahilliğiniz ve gururunuz bu dereceye ulaşmış. Sen bizi senin kölelerin ve yanındaki hizmetçilerin mi zannettin."¹³ Seyyid Abdurrahman korkudan tir tir titreyerek beyazlaştı, boğazının kurumasından dolayı tükürüğünü yutkundu. Tahsildara yaklaşarak huşu içinde: "Affederseniz efendim, emrinizi yerine getirdim. Bu itaat benim için şerefti. Sizi kızdıran nedir?" dedi. Tahsildar: "Sen dosdoğru yolu görmüyor musun?" dedi. Tacir, adet üzere, verginin ötesinde tahsildarın kendisine ödenen malı ödemediğini fark etti. Korku ona bunu unutturmuştu. Böyle kutsal bir görevi yerine getirmede gafil davranmasının mümkün olamayacağını vurgulayarak özür ve af dilemeye başladı.¹⁴

Yukarıda tasvir edilen sahneden ayrı olarak dükkâna sonradan gelen diğer devlet görevlilerinin romanın başkahramanının dükkânından kendi hesaplarına nasıl rahat bir şekilde tahsilat yaptıkları da şu ifadelerle müşahhaslaştırılmıştır;

Seyyid Abdurrahman, muhtesip ve vali adına gelen kimselere istenilen malın ötesinde yol hakkını ödemek zorunda kalmıştı. Onlara: "İçten hürmet ve şükranlarımla birlikte, özrümün kabulünü rica ederim. Bu anlamlı ziyaretinizle şeref bulduk" dedi. Birinci kâtip ona zarif davranarak: "Ey Seyyid Abdurrahman sen hoş bir adamsın" dedi. Sonra dükkânda öne çıkan mallar arasında olan pahalı bir ipek parçasına baktı ve "bunu kaçta satıyorsun bana kaftan olabilir" dedi. O da: "Efendim, bu senindir, parası yerine ulaştı" diyerek işçilerinden birine benzer bir parça getirmesi için emretti. İki kâtime hürmetle şöyle diyerek iki parça sundu: "Benim malımın hükümet adamlarının beğenesini kazanması büyük bir şereftir." Hürmetle uğurlanıp iki parçayı alarak ayrıldılar.¹⁵

Yukarıda anlatılanlara ek olarak başkahramanın, dükkânından evine dönerken şehrin kapı muhafızlarından birinin öldürülmüş olduğunu gördüğü ve bu cinayetten sorumlu tutulabileceğini düşünerek hızla evine gittiği

¹² Zeydan, *İstibdâd*, s.12, 13.

¹³ Zeydan, *İstibdâd*, s. 13.

¹⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s.13.

¹⁵ Zeydan, *İstibdâd*, s.15.

anlatılmaktadır. Ancak görgü tanıklarının ifadeleriyle başkahramanı bulan askerler onu da cinayet zanlısı olarak gözaltına almış ve kaleye getirip polis şefinin huzuruna çıkarmışlardır. Bu sahnede yaşanan olaylar da rüşvetin ne kadar yaygın bir olgu olduğunu göstermektedir;

Cinayet dolayısıyla toplanıp kaleye götürülen topluluk içinde Abdurrahman da vardır. Askerlerin yoldaki aşağılamaları, onun hüznü ve yorgunluğu kendisini bitkin düşürdü. Kalede diğer zanlılarla birlikte polis şefinin önünde durduruldular. Onları tehdit edip çok kötü bir şekilde sövüyordu. Onlar (polis şefinin) ayağına kapanıp suçlandıkları şeylerden masum olduklarını söyledikçe onun azgınlığı artıyor, onların yardım istemelerine kulak tıkiyordu. Sonunda askerlere onları hücrelere götürmesini emretti. Askerler polis şefinin emrini yerine getirmeye niyetlenince çavuş güvendiği zanlıların kulağına fısıldadı: "Vali (Polis şefi) cenapları sizin zulme uğramanızla ilgilenmiyor. Ona uzun ömürlü olması ve selamette kalmasına ilişkin yaptığınız duaları da önemsemiyor. Maktulün diyeti için her biriniz yarım kese altın ödemeniz halinde durumuzu yeniden gözden geçirerek sizi affetmeyi kabul eder."

Seyyid Abdurrahman bunu sevinçle karşılayarak kendi kendine "bu basit kolay bir istek" dedi. Sonra yarım kese vali için, yarım kese de onun için çavuşa ödeme yaptı. Zanlılardan gücü yetenler bu konuda Seyyid Abdurrahman'a uydular. Çavuş topladığı malı alarak polis şefine döndü. Bir müddet onunla konuştuktan sonra "Komiser cenapları hepimizi affetti" dedi. Dua ve teşekkürlerle tezahüratta bulundular.¹⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere neredeyse önemli bir idarecinin yanında görev yapan herkes haksız yere bir şeyler edinmeyi gelenek haline getirmişti. Hatta sarayda görevli odacıların bile rüşvetle iş yaptıkları, romanda şu ifadelerle tasvir edilmiştir;

Abdurrahman'ın Seyyid el-Mahruki'nin ardından Ali Bey'in sarayına girmeyi arzuladığını gören hizmetçi: "Bu sana kolaylaştıracağım bir iştir, efendim. Birkaç çeyrek parayla hâcibleri razı ederseniz perdeleri kaldırılmış bulursun ve kolayca girebilirsin" dedi. Seyyid Abdurrahman hemen buna muvafakat ederek salonun kapısına döndü. İki hâcibe selam vererek biraz para ellerine bıraktı. Onlar da güzel bir şekilde

¹⁶ Zeydan, *Istibâd*, s. 24.

selamını aldılar. Onlardan biri perdeyi kaldırdı. O da güvenli bir şekilde salona girdi.¹⁷

1.3. Üzüntü

Romanın diğer önemli bir teması ise üzüntüdür. Özellikle başkişi ve yakınları, hayatlarının önemli bir bölümünde birçok üzüntüyle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle başkahramanın oğlunun askere alınmasının ardından ev halkına hâkim olan üzüntü şu ifadelerle hayat bulmuştur;

...Seyyid Abdurrahman hizmetçilerinin saçları dağınık, yas tutan, inler bir halde yüzlerine vurduklarını gördü. Buradan eşinin odasında tek olduğunu anladı. Sanki o, bilincini kaybetmek üzereydi, baygın düşmüş ve delilik hastalığına tutulmuştu. Çünkü az önce sarhoş halde gelen askerler, oğlunu askere yazarak savaşa götürülmek üzere almışlardı.¹⁸

Seyyid Abdurrahman, tahsildarın, yanındakilerle beraber onun dükkânından almış oldukları para keseleri ve eşyalara rağmen evine gelerek oğlunu aldığını anladı. Öfkesinden ve hüznünden dolayı gözlerinden yaşlar akmaya başladı.

Salime yeniden ağlamaya başlayarak: "Acaba neredesin ey oğlum! Bundan sonra seni görmek bana nasip olacak mı?" dedi. O da kendisini tutamamaya ağıladı. Kendisinin ve çocuğunun şansından dolayı pişmanlık duyarak: "Ah Hasan! Ölüme gitmen için seni nasıl tek bırakabiliriz! Sensiz bizim için yaşamamanın bir anlamı yok" dedi.¹⁹

Romanda başkahramanın üzüntü duyduğu başat olgu, oğlunun askere alınmasıyla ondan ayrı düşmesi ve onun izine ulaşabilmek adına katlandığı zahmetlere rağmen ona bir türlü ulaşamaması olmuştur. O, bu üzüntüsünü yardım almak için başvurduğu Ali Bey'in huzurunda da yaşamış ve gözyaşlarını tutamamıştır.²⁰

1.4. Hasret ve Ümit

Romanın temalarından biri de başkişi, oğlu ve karısının, Memluklerin zulmü neticesinde birbirilerinden ayrı düşmeleri ve anlatı boyunca tekrar kavuşma amacıyla yaptıkları yolculuktur. Seyyid Abdurrahman'ın oğlu, önce Hicaz bölgesine yapılacak bir askeri harekât için askere alınmıştır. Ardından onu

¹⁷ Zeydan, *İstibdâd*, s. 37.

¹⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 19.

¹⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 21.

²⁰ Zeydan, *İstibdâd*, s. 38.

kurtarmak için oğluna bedel olarak bu harekât ordusuna önce katılıp, daha sonra oğlu serbest kalınca da ordudan kaçarak ayrılan Abdurrahman'ın bu davranışına ceza olarak askerler hem oğlunu hem de karısını alıp götürmüşlerdir. Sonrasında anne ile oğul da birbirinden ayrılmış ve hasret ve ümitle dolu bir macera başlamıştır. Yazar, karakterlerin bu yöndeki hislerini açık, anlaşılır ve bir o kadar da yoğun bir şekilde tasvir etmeyi başarmıştır.

Abdurrahman, Seyyid el-Mahruki'nin yanına gelip ondan, vali yanındaki nüfuzunu kullanarak oğlunun ordudan ayrılmasını sağlaması için yardım talep etmiştir. Seyyid el-Mahruki bu isteği kabul etmiş ve adamlarına bir binek hazırlamalarını istemiştir. Başkişi yardım istediği bu zatın vali nezdindeki itibarından emin olduğu için çocuğunu kurtaracağından ümitlenerek, evine müjdeli haberi vermek üzere dönmüştür.²¹

Başkişi Abdurrahman, evladının yerine orduya alınmayı kabul ettikten sonra oğlunun serbest bırakılmasını müteakiben o da fırsatını bularak askerlerin elinden kaçmıştır. Ancak devlet yöneticileri bunu cezasız bırakmak istemezler ve hem Abdurrahman'ın hem karısını hem de oğlunu esir olarak ayrı ayrı mekânlara sürerler. Romanın bundan sonraki kısmında başkişinin onları bulma ümidi ile yaptığı yolculuklar ve her bir şehre varmadan önce orada sevdiklerini bulma ümidiyle yaşadığı heyecan tasvir edilmektedir. Aşağıdaki alıntı onun Rus donanmasına ait bir gemiyle Mısır kıyılarına gelişi sırasında yaşadığı duygusal durumu anlatmaktadır;

Beş gün sonra, Rus donanma gemilerinin kâh bir araya gelerek kâh ayrılarak yaptıkları yolculuğun ardından uzaktan Mısır kıyıları görüldü. Seyyid Abdurrahman, içinde bulunduğu geminin uç kısmında duruyordu. Oraya duyduğu özlemle kalbi hızlıca çarpıyordu. Biran önce hanımını ve çocuğunu görebilmek için, kendisiyle Kahire'ye uçabileceği iki kanadının olmasını diledi.²²

Romanda sadece başkişinin değil aynı zamanda onun karısının da oğluna duyduğu özlem daha duygu yoğunluklu bir şekilde şu ifadelerde kendini göstermiştir;

Salime derin bir iç çekti. Gözyaşlarını sildi ve şöyle dedi: "Nasıl sabredeyim efendim. Biricik oğlumu Nil'e atmak üzere ellerimin arasından aldılar. Önceden de babasını savaşa götürmüşlerdi. O da kaçtı ve yollarda dolanıyor. Sağ mı ölü mü bilmiyorum. Eğer yaşasaydı

²¹ Zeydan, *Istibdâd*, s. 32.

²² Zeydan, *Istibdâd*, s. 46.

*onu da merhametsiz ve vicdansızca oğlumun yanına göndermekten çekinmezlerdi." Bunları söyledi ve tekrar ağlamaya başladı.²³
Selma baygınlığı geçip de ayılınca kendini sarayın Habeş ve Türk asıllı cariyelerinin elinde buldu. Ali Bey'in verdiği emri öğrenir öğrenmez şöyle bağırdı: "Merhaba ey ölüm. O ne kadar tatlı ve hoş, özellikle de beni yavruma, ciğer pareme yakınlaştırdığında..."²⁴*

1.4. Korku

Roman'ın öne çıkan bir diğer tematik unsuru da korku olgusudur. Özellikle devlet zulmünden mustarip olan başkâhraman ve ailesinin gerek devlet görevlileri gerekse yöneticilerden duydukları korku somut bir şekilde tasvir edilmiştir. Romanın birçok kesitinden özellikle devlet yetkililerine karşı insanların duymuş olduğu korkunun zaman zaman çok üst dereceye ulaştığı görülmektedir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere başkişi Abdurrahman'ın şehrin kapılarının birinden geçeceği sırada kapıcının ölümcül bir şekilde yaralandığını gördüğü halde polise haber vermekten çekindiği, onlardan işiteceği hakaret ve sövgünün yanı sıra suçun kendi üzerine kalma ihtimalinden de korktuğu net bir biçimde ifade edilmektedir.²⁵

Abdurrahman'ın oğlunun, babasının ordudan kaçtığıнын anlaşılmasının ardından askerler tarafından evinden götürülmek üzere alınmasının öncesinde, askerlerin gelişi şu ifadelerle somutlaştırılmıştır;

...Babasının gidişinden günler sonraydı. Hasan evindeki odasında oturmuş bazı tıp kitaplarını mütalaa ediyordu. Annesi de Mısır'dan ayrılma hazırlığıyla, bazı değerli hafif eşyalardan bir sandık hazırlamakla meşguldü. Evin kapısının şiddetli bir şekilde vurulduğunu duydu. Sonra bu kapı çalma işi art arda devam etti. Dışarıdan gürültüler yükseldi. Bazı hizmetliler hızlıca Hasan'ın odasına geldiler ve şöyle dediler: "Kapıya vuranlar bir grup memalik askeri. Küfür ediyor, lanet okuyor ve evi içindekilerle beraber yakmakla tehdit ediyorlar."

Hasan şaşırды ve kalbi korku ve endişe ile doldu. Onun gibi annesi ve evdeki tüm hizmetçi ve cariyeler de aynı durumdaydı. Ardından eve saldıran memalikten birinin attığı kurşunun sesini duyunca korkuları daha da arttı.²⁶

²³ Zeydan, *İstibdâd*, s. 50.

²⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s. 52.

²⁵ Zeydan, *İstibdâd*, s. 18.

²⁶ Zeydan, *İstibdâd*, s. 39, 40.

Sadece başkışı veya ailesi değil aynı zamanda halkın genelinin de devlet görevlileri ve askerlerden duyduğu korku, hâkim bakış açısına sahip anlatıcı tarafından şu şekilde betimlenmiştir;

Bütün Kahire halkı ordu sefere çıktığı zaman işlerini terk edip dükkânlarını kapattıktan sonra topluca evlerine sığınurlar ve evlerini sıkı sıkıya örterlerdi. Seyyid Abdurrahman, arabacılar dâhil sokağın yayalardan boşalmasına şaşırılmıyordu. Çünkü o biliyordu ki insanlar, ordunun zulmünden ve alışkanlık haline getirdiği yolda denk geldikleri bütün hayvanları, cihatta ihtiyaçları olduğu iddiasıyla gasp etmelerinden korkuyorlardı. Yol boyunca bir kısım askerlere denk gelip de bütün elbiselerini ve yanında olan parayı soymaları endişesiyle kalbi çarpar bir halde kaleye doğru ilerledi.²⁷

1.5. İktidar Mücadeleleri

Romanın ana teması her ne kadar zulüm, haksızlık, hasret ve ümit ekseninde kurgulanmışsa da romanda dönemin siyasi yapısı, savaşlar ve iktidar sahipleri arasında cereyan eden mücadelelere de yer verilmiştir. Mısır yöneticisi Ali Bey'in Hicaz bölgesine göndermiş olduğu askeri birliğin Mısır'dan ayrılış süreci, Beyrut, Dimaşk ve Akka'ya yapılan askeri seferler ve Ali Bey'in, damadı Muhammed Ebu'z-Zeheb ile giriştiği mücadele, eserde işlenen en önemli siyasi olaylardır. Ayrıca Ali Bey'in Rus donanmasıyla, Osmanlılara karşı yaptığı anlaşma da dönemin makro siyasi atmosferini tasvir eden önemli konulardandır.

Romanda Kethüda karakterinin, Seyyid Abdurrahman ile olan diyalogunda, Ali Bey'in Mısır'ı bağımsızlığına kavuşturma ve bu beldeyi Osmanlı'nın otoritesinden çıkarma amacı hakkındaki görüşlerini iyice öğrenmek için kendisiyle yaptığı uzunca sohbet ve Abdurrahman'ın da ona verdiği şu cevap romanın evrenini oluşturan siyasi atmosfere ışık tutmaktadır: *"Efendim ben bu konuda bazı şeyler duydum. En güçlü ihtimal şu ki Ali Bey'in Hicaz'a askeri harekât göndermesindeki birinci amaç sadece Mekke Şerifine düşmanlarıyla mücadelede destek vermek değildi. Doğrusu onun amacı bu beldeyi de Hilafet devletinin hükümranlığından çıkarmaktır."²⁸*

Romanda zikri geçen bir başka kesitte ise Ali Bey'in emirlerinden Yusuf'un Beyrut hâkimi Cezzar Ahmed Bey'in üzerine bir ordu ile gelişi şöyle anlatılır:

Hasan, İmadüddin'i uzun bir süre dönmesi için bekledi. Ardından endişelendi ve odasını terk edip onu aramak üzere otel sahibinin odasına yöneldi. Onları bir kürsünün üzerinde oturmuş, birbirleriyle

²⁷ Zeydan, *İstibdâd*, s. 25.

²⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 26.

*fıslıdaşırken buldu. İmadüddin onu görür görmez seslendi ve konuşmalarına iştirak etmesini sağladı. Otel sahibi hemen şöyle dedi: "Bu günlerde şehirden çıkmanın mümkün olacağını zannetmiyorum. Durumlar karışık. Emir Yusuf, güçlü bir ordunun başında, Cezzar Ahmed Bey'i cezalandırmak için buraya doğru geliyor. O da şehrin bütün kapılarının kapatılıp giriş çıkışların yasaklanması emrini verdi."*²⁹

Emir Yusuf'un tek başına Beyrut'u ele geçirememesinin ardından Ruslarla yaptığı işbirliğine de şu ifadelerle değinilir:

O ikisi (Seyyid Abdurrahman ve hizmetlisi Ali) Beyrut yakınlarına vardıklarında limanın Rus gemileri ile dolu olduğunu gördüler. Gemiler Şeyh Dâhir'in isteği üzerine şehri top atışına tutmaya başladılar. Emir Yusuf ondan, Cezzar'ı şehirden çıkarmak için yardım istemiş ve her ikisi de o sıralar Kıbrıs'ta bulunan Rus donanmasından yirmi beş bin kuruş karşılığında yardım istenmesi hususunda ittifak etmişlerdi.

*Cezzar yıkılan surları tamir ettirmiş, şehrin siperlerini sağlamlaştırmıştı. Rus donanması, şehrin kale ve burçlarından büyük kısmını yıkana kadar denizden vurmaya başladı. Ardından karadan askerleriyle de şehri kuşattı. Fakat Cezzar direndi ve kuşatma birkaç ay sürdü. Neticede Ruslar bıktı ve tekrar denizden top atışları ile şehri vurmaya başladılar.*³⁰

Yazar, Ali Bey'in, Dimaşk'ın fethi için damadını bir askeri birlikle oraya gönderdiği sırada bir Dimaşklının ağzından şu ifadelerle yaşanan iktidar mücadelesini anlatmaktadır;

*Dimaşklı dedi: "Bu düşmanlığı ortaya çıkaracak herhangi bir şey olmadı. Fakat o zorba ve azgın Memluk, devlet-i âliyeye başkaldırdı ve onun Mısır'daki temsilcisini kovdu. Bununla da yetinmedi ve şimdi buraya gelmekte olan damadını, Mekke şerifine yardım etme ve oraya saldıranları cezalandırma bahanesiyle Hicaz'ı fethetmek için gönderdi."*³¹

1.5. Dini Fenomenler

Yazar, eserinde, ezan, abdest, namaz, Allah'a sığınma, tespih, dua, melek, kilise ve çan gibi birçok dini fenomene yeri geldikçe başvurmuştur. Başkışının

²⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 81.

³⁰ Zeydan, *İstibdâd*, s. 90.

³¹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 99.

ikinci ezanını iştirince namaz kılması için hizmetçisine seccadesini getirip dükkânın bir köşesinde bulunan boş yere sermesini istemesi, daha önceden abdest almış olduğunun vurgulanması, namaz kılacağı yere varana değin bazı duaları tekrar ederek verdiği nimetlerden ve hayırlardan dolayı Allah'a hamd etmesi romanda görünen dini fenomenlere örneklik teşkil etmektedir.³²

Zikredilen hususların yanı sıra yazarın şu ifadeleri başkişinin dini hassasiyetini gösteren unsurlardır;

Seyyid Abdurrahman bu apaçık zulümden dolayı Allah'a sığındı. Mısır'ın bu kötü talihinden ve halkının zorba Memlukler yönetimi altında uğradığı zulümden dolayı hayıflanmaya başladı.

...Sonra kalktı ve seccadenin serildiği yere doğru yürüdü. Ardından huşu ve iman içinde namazını kıldı. Bu katı kalpli, vicdansız azgın hırsızların şerrinden koruması için Allah'a dua etti.³³

Abdurrahman, oğlunun götürülmesinden dolayı eşinin ilgili makamlara başvuruda bulunmasını istemesine karşılık olarak şöyle der:

"Kime şikâyet edelim ey Salime! Bize zulmedenlerin kendileri olan Memluklere mi şikâyet edelim? Üzüntümüzü ve elemimizi şikâyet edeceğimiz tek kişi Allah'tır. O, bütün bu önceki sızlamaları ve felaketleri örten bu belayı bizden gidermeye kadirdir." Salime "paşayla görüşüp ondan merhamet dilemenin bir yolu yok mu? Böylelikle Ali Bek oğlumuzu geri vermelerini önerir. Çünkü Hasan savaşamaz" deyince, Abdurrahman "Paşa da bizim gibi mumlukların zulmünden şikâyetçidir. Allah'ın meleklerin ve insanların hepsinin laneti onun üzerine olsun. Hayır, hayır... Bizim için tek seçenek Allah'a şikâyet etmektir" dedi.

Sonra ellerini ve başını göğe kaldırarak Allah'a şöyle yalvarmaya başladı: "Ey göğü yükselten ve yeri yayan! Ey her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten, zilletimiz ve kalbi kırgınlığımızı vesile yaparak kaderle başımıza gelenlerden dolayı senden bize merhamet etmeni, nebilerin ve resullerin sonuncusunun hürmetine bize zulüm ve haksızlık edenlerden intikam almanı niyaz ediyoruz."

Romanda sadece İslami görünlüğe yer verilmemiş aynı zamanda romanın yaşandığı bölgede varlığını sürdüren diğer dinlerin de bazı fenomenleri romanda kendini gösterebilmiştir. Örneğin Müslümanlarla iç içe yaşayan Hristiyanların dini unsurlarına şu ifadelerle yer verilmiştir;

³² Zeydan, *Istibdâd*, s. 11.

³³ Zeydan, *Istibdâd*, s. 14.

Hasan küçük odada, uykusundan, insanları duaya çağıran çan sesiyle uyandı. Kiliseden çıktı ve bir tepenin üzerinde etrafı izlemeye başladı. Etrafın kumsal düzlükle çevrili olduğunu gördü. Bu düzlük batıda, dalgaları gece gündüz dinmeyen bir denize, doğuda da Lübnan dağlarına dayanıyordu. Dağın eteklerinde de bahçeler, bostanlar ve köyler bulunuyordu.

Rahip duadan dönünce Hasan'a dedi: "Hadi benimle gel. Sana İlyâ peygamberin gecelediği mağarayı göstereyim." Onu küçük bir kapıya kadar getirdi ve onu açtı. Birkaç basamak inip küçük bir mağaraya vardılar. Orada kumaş üzerinde küçük bir resim bulunuyordu. Rahip onu şöyle diyerek öptü: "Bu olağan üstü işler ve mucizeler sahibi İlyâ peygamberin resmidir." Ardından Hasan da "muhakkak ki o (a.s) olağan üstü özellikler ve kerametleriyle meşhurdur" dedi. Sonra mağaradaki bir köşe dikkatini çekti. Orada uyuyan bir adam gördü. "Bu uyuyan kim?" diye sordu. Sonra rahip ona susmasını işaret etti ve o da sustu. Mağaranın ve bu yaşlı ve kaba elbiseler giymiş rahibin görüntüsünden dolayı içini korku kapladı. O ikisi dışarı çıkınca rahip ona şöyle dedi: "Senin gördüğün o uyuyan adam kötü ruhların istilasına uğramış. İçinden bu ruhlar çıksın diye bu mağaraya gelip burada uyuyor."³⁴

2. Olay Örgüsü

Forster'in deyimiyle olay örgüsü 'olayların zaman sırasına göre düzenlenerek anlatılması, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisi'dir.³⁵ Romanda geçen olaylar mantıksal bir silsile içinde aktarılarak sonuca gidilir. Roman içerisinde bireysel olarak ele alınıp işlenen hadiseler birer mana birliğidirler. Bunların birleşerek oluşturduğu kümeye de metin halkası, bir başka ifadeyle olay örgüsü denilmektedir.³⁶

İstibdâdu'l-Memâlik [Memluklerin Despotizmi] isimli romanda olaylar tacir Abdurrahman'ın bir iş günü devlet yetkilerinin gadrine uğramasıyla başlar, daha sonra kendilerinden uzaklaşmak zorunda kaldığı eşine ve biricik oğluna kavuşmakla son bulur. Birbiriyle bağlantılı olarak aktarılan toplam on altı bölümden oluşan romanı genel olarak üç bölüme ayırabiliriz. Birinci bölüm, olayların yaşandığı ortamdaki despotizm ve zulmün bir anlamda tasvir edildiği, askerlerin evin tek oğlu Hasan'ı askere almaları ve Seyyid Abdurrahman'ın oğlunu

³⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s.108, 109.

³⁵ Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*, (Çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 128.

³⁶ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 68.

kurtarmak için giriştiği faaliyetler sonucunda onu kurtarıp kendisinin orduya katılması ve nihayetinde kaçması ile gelişen örüntüyü içermektedir. İkinci bölümde Seyyid Abdurrahman, karısı Salime ve oğlu Hasan'ın birbirilerinden ayrı düşmeleri ve tekrar bir araya gelmek için verdikleri mücadele anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm de romanın bu üç ana karakterinin tekrar bir araya gelmelerini işlemektedir.

Birinci bölüm:

- Romanın geçtiği bölge olan Mısır'ın idari yapısının tasviri
- Başkışının yaşadığı Kahire'nin fiziksel olarak tasviri
- Kumaş ticaretiyle uğraşan Seyyid Abdurrahman'ın dükkânına Memluk Ali Bey'in üç askerinin gelip aşağılayıcı tavırlarla vergi istemeleri
- Askerlerin ardından dükkâna gelen vergi memurlarının Seyyid Abdurrahman'dan sorumluluğunda olmayan vergileri tahsil etmeleri
- Ali Bey'in askerlerinin Seyyid Abdurrahman'ın oğlu Hasan'ı Hicaz'a giden askeri harekâta katılmak üzere götürmeleri
- Hasan'ın annesi, babası ve evdeki hizmetlilerin onun götürülmesinden duydukları üzüntü ve acının tasvir edilmesi
- Seyyid Abdurrahman'ın onu kurtarmak için, Ali Bey'in yanında hatırı olduğunu bildiği Seyyid el-Mahruki'den yardım istemesi
- Seyyid el-Mahruki'nin Ali Bey'in huzuruna çıkıp Abdurrahman'ın isteğini iletmesi ve neticede oğluna bedel olarak Seyyid Abdurrahman'ın askere alınması
- Seyyid Abdurrahman'ın Hicaz'a doğru yola çıkan harekât ordusundan Sâlihiye bölgesinde bir fırsatını bulup kaçması
- Ordudan kaçtığı tespit edilen Seyyid Abdurrahman'a ceza olarak, oğlu ve karısının Kahire'de ikamet eden Ali Bey'in huzuruna götürülmesi gibi konuları işlemektedir.³⁷

İkinci Bölüm:

- Ali Bey'in, huzuruna getirilen Hasan'a Nil nehrinde boğdurulma, karısına da kalede hizmet etme cezası vermesi
- Oğlunun ölüm cezasına çarptırılmasına çok üzülen Salime'nin duyduğu ıstırap karşısında şefkat duyguları harekete geçen Ali Bey'in karısı Nefise'nin Hasan'ı bu akıbetten gizlice kurtarması
- Ali Bey'in, karısından yardım bekleyen Salime'ye de Nil nehrinde boğdurulma cezasını vermesi ve yine Nefise'nin bu cezanın da infazına kocasından gizli olarak engel olması

³⁷ Zeydan, *Istibdâd*, s. 9-47.

- Salime'nin askerler tarafından, kendisine verilen ölüm cezasından kurtulması için Mar Cercis kilisesine getirilmesi
- Askeri birlikten firar eden Seyyid Abdurrahman'ın Kahire'ye dönüşü ve meczup bir yaşlı kılığında, yeni sakinlerini tanımak ve ailesine ne olduğunu öğrenmek için eski evine gitmesi
- Oğlunun ölüm cezasına çarptırıldığını öğrenen Seyyid Abdurrahman'ın hüznü ve ümitsizlik içerisinde Kahire limanında geçirdiği günlerin ardından eski hizmetlisi Ali ile tesadüfen karşılaşması
- Seyyid Abdurrahman'ın Kahire'de Ezher camisinde karşılaştığı Seyyid Mahruki'nin hem Hasan'ın hem de karısı Salime'nin ölmediğini haber vermesi ile içinde yeşeren ümitte her ikisini aramaya karar vermesi
- Hasan'ın askerler tarafından serbest bırakıldıktan sonra, babasının bulunduğunu düşündüğü Akka'ya tek başına yaptığı yolculuk sırasında bir elçi olan İmadüddin ile karşılaşması.
- Birbiriyle yakın arkadaş olan İmadüddin ile Hasan'ın yolculuğa beraberce devam etmeleri. Beyrut'a giden ticari bir gemiye binerek Beyrut'a seyahatleri ile gelişen olaylar.
- Beyrut'ta yaşanan siyasi olaylardan dolayı şehir dışına çıkamayan ikilinin oradan kaçmak için surların üzerine kurulmuş bir kiliseye sığınmaları
- Bir gece vakti kiliseden kaçmaya çalışırken İmadüddin'in hisardan düşüp yakalanması ama Hasan'ın kaçmayı başararak yolu üstündeki Peygamber İliyâ mağarasına sığınması
- Seyyid Abdurrahman'ın oğlunu aramak üzere Kahire'den Akka'ya doğru, tanınmamak için doktor kılığına girerek yola çıkması. Beyrut'ta Rus donanması komutanının gemisine misafir olması
- Rus gemisinde, Seyyid Abdurrahman'ın, Hasan'ın yakın arkadaşı İmadüddin ile karşılaşması ve aralarında geçen diyalog neticesinde Hasan'ın izini bulması
- Beyrut'tan yola çıkan Seyyid Abdurrahman ve hizmetlisi Ali'nin yol üstünde uğrayıp konakladıkları Dimeşk'te karşılaştıkları bir kişiyle aralarında geçen diyaloglar. Dimeşklinin yaşanan siyasi gelişmeleri onlara anlatması
- Seyyid Abdurrahman'ın bu bilgileri, Akka'ya vardığında oranın hâkimi Dâhir ez-Zeydânî'nin sarayında belli bir konuma gelmek için

kullanması. Bütün bu olaylar onu adım adım oğlu Hasan'a ulaştıran olaylar olarak kurgulanmıştır.

- Seyyid Abdurrahman'ın, Akka hükümdarının yanındaki nüfuzunu kullanarak şehir girişlerinde bekleyen askerlere Hasan'ın özelliklerini tarif ederek oğlunun şehre girdiği anda kendisine getirilmesini sağlamaya çalışması
- Hasan'ın bulunduğu kiliseden Akka'ya doğru yola çıkıp şehrin kapısına vardığında nöbetçi askerler tarafından alıkonulup Seyyid Abdurrahman'a getirilmesi gibi konuları içermektedir.³⁸

Üçüncü Bölüm:

- Hasan'ın Akka'da kale içerisinde neden alıkonulduğunu anlamadan beklemesi. Seferden dönen Dâhir ez-Zeydânî ve Ali Bey'i karşılamak üzere kaleden çıkan kalabalığı izlemesi
- Kalabalığı izlerken onların içinde bulunan annesi Salime'yi fark edip ona doğru yürümesi. Bu sırada Salime'nin de onu görüp büyük bir mutlulukla onu kucaklaması
- Nihayetinde Seyyid Abdurrahman'ın oğlu ve karısını kalede misafir edildikleri odada görmesi ve birbirilerine kavuşmaları gibi olayları kapsamaktadır.³⁹

3. Kişiler Kadrosu

3.1. Başkişi

Kişi, edebi metindeki anlatı ve olayların şekillenmesinde en önemli rolü üstlenen temel öğedir. Bir romanda 'yapıyı oluşturan bütün unsurların merkezi'nde yer alan kişiye başkişi veya asıl kahraman (protoganist) denir.⁴⁰ Kahraman evrensel değerlerin yerel ve özel sınırlarını aşabilmiş, bu değerleri özünde temsil ederek öznel benliğini genelleştirebilmiş kişidir.⁴¹ Başkişiler: "Romanda en ilgi çekici soruların ortaya atılmasına hizmet eden araçlardır; bizde inanç, sempati ve ani duygusal değişiklikler oluşturur, bütün romanda ifade edilen ahlak felsefesinin somutlaştırılmasına hizmet ederler."⁴²

İstibdâdü'l-Memâlik [Memluklerin Despotizmi] adlı romanın başkişisi Mısırlı tacir Seyyid Abdurrahman'dır. Servetinin büyüklüğüne ve ticaretinin genişliğine rağmen akıllı, yumuşak huylu ve dengeli biri olmasıyla beraber son

³⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 49-120.

³⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 121-132.

⁴⁰ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 182; Çetişli, İsmail, *Metin tahlillerine giriş 2/hikâye, roman, tiyatro*, Akçağ Yayınları, Denizli, 2004, s. 69.

⁴¹ Campbell, Joseph, *Kahramanın sonsuz yolculuğu*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 30.

⁴² Stevick, *Roman Teorisi*, s. 173.

derece mütevazı oluşu, fakirlere yardım etmesi ve doğruluğuyla tanınır. Gününü geçirmek üzere Sabun Han'ındaki dükkânına gelir alım-satım işleriyle uğraşır. Akşam karanlığı çökünce eşi ve tek çocuğunun yaşadığı Gavriye'deki evine dönerdi.⁴³

*Ona ve birçok kimseye acı çektiren Memlukler'in istibdat ve zulmü, zaman zaman istedikleri aşırı vergiler olmasaydı, kazançlı ticareti, sakın ev hayatı ve büyük servetiyle en mutlu kimse olacaktı.*⁴⁴

Abdurrahman aynı zamanda dindar biridir. Seyyid el-Mahrûki ile arasında geçen konuşmasında Kavalalı Ali Paşa'nın bir Kıptî kâtibi, müşavir edindiğini, onun geleceğe ilişkin haber verme yetisine sahip olduğuna inandığını iştirince şöyle demiştir: *"La havle velâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azim. Müslümanların halife ve valileri meşveretlerinde sadece fıkıhçılara ve âlimlere itimat ederken, Ali Paşa bu son zamanda gelip işleri tersyüz edip müminleri bir tarafa bırakıp Hristiyanları veliler ve müsteşarlar mı edindir."*⁴⁵

3.2. Norm Karakterler

Asıl kahramandan sonra romandaki olayların gelişiminde en etkili unsur norm karakterlerdir. Norm karakter, *"Romandaki çeşitli mizaçları anlayabilmek için okuyucunun şiddetle ihtiyaç duyduğu bir rehberdir."*⁴⁶ Bu karakter, edebi eserin gelişmesine katkı sağlayarak daha iyi algılanmasında önemli bir rol üstlenir. *"Norm karakterler, eserin başkışisinin sahip olması gereken nitelikleriyle, yazarın tercihini ifade edebilir. Bazen derinlemesine anladığı gerçekleri yansıtarak bazen de sağduyunun ve akli başında gerçeğin sözcüsü olarak roman başkışisinin moral körlüğünü ve hatalarını aydınlığa çıkarabilir."*⁴⁷

İstibâdu'l-Memâlik'in norm karakterlerinden biri Seyyid Abdurrahman'ın biricik oğlu Hasan'dır. Ezher Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlamış, Kadievi'ne giden yolun önündeki bakırcılar çarşısındaki Mansuriye Bimaristan'ına girmiştir. Mağribli hocasının elinde tıp eğitiminde üstün bir başarı göstermiş, arkadaşları ve tanıyanları arasında babası gibi zekâsı, istikameti ve dengeli olmasıyla tanınmıştır. Ev ve okul dışında bir yere gitmez, marifet ve bilgisini artırma isteğinden dolayı okuma ve incelemelerden bıkmazdı.⁴⁸

Seyyid Abdurrahman'ın eşi Sâlime de bir diğer norm karakterdir. Daha çok oğluna duyduğu hasret ile ön plana çıkmış, oğlunun askere alınışının ardından

⁴³ Zeydan, *İstibâd*, s. 10.

⁴⁴ Zeydan, *İstibâd*, s. 10.

⁴⁵ Zeydan, *İstibâd*, s. 30, 31.

⁴⁶ Stevick, *Roman teorisi*, s. 62.

⁴⁷ Stevick, *Roman teorisi*, s. 179.

⁴⁸ Zeydan, *İstibâd*, s. 11.

saçını başını yolarak ıstırapla bağırması, elbisesini parçalamış, feryat figan ederek ağlayışından dolayı gözleri kızarmış bir kişi olarak tasvir edilmiştir.⁴⁹

Norm karakterlerden bir diğeri Osman paşadır. Ebu Tabak tarafından kendisine azledildiğini bildirilmiştir. O bu haberi aldığı sırada bulunduğu mekân ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Haberi aldığı anda ise yüzünde şaşkınlık ve aldığı haberden duyduğu korku hali belirmişti. Ancak sükûnetini korumaya çalışmıştır.⁵⁰

Norm karakterlerden bir diğeri Kavalalı Ali Paşa'dır. Seyyid el-Mahrûki romanda onu şöyle anlatmaktadır:

Bildiğin gibi Ali Paşa hiddetli biridir. Seleflerine göre daha zorba olmakla tanınmıştır. İlk zamanlarında onun adalet ve halkına merhametli olmaya daha yakın olduğunu zannederdik. Nitekim o zamanlar öyle görünüyordu. Çok geçmeden onun ve seleflerinin tabiatında bulunan zülüm, kargaşa, haksız yere insanların malını yeme, günahsız olarak öldürme gibi eylemlere döndüler. Hatta sadece onu görmeleri, insanların kalbine korku ve endişe salmaya yeter oldu. İlk gördüklerinde onun meclisinde ölen garibanları işitmişsindir. İnsandan çok hayvana benzeyen heybeti onları ürkütmüştür.⁵¹

Romanın diğeri bir norm karakteri olan Seyyid el-Mahrûki itibar sahibi, okuyan ve mütevazı biridir. Seyyid Abdurrahman ondan yardım istemeye gidince onu hoş karşılamış, kahve ikram etmiş ve yakınına oturmuştur. Başkişinin şu sözleri onun değerini ortaya koymaktadır: *Ben ve herkes biliyor ki O (Mehmet Ali Paşa) sizin sözünüze değer verir, sizin kadrinizi yükseltir. Sizin aracılığınız yoluyla sıkıntımın ortadan kalkacağını umuyorum.⁵²*

Aynı şekilde Ali Bey'in seyisi onun kapısına gelerek hürmetle: *"Efendimiz Ali Bey, bazı işleri görüşmek üzere bu gece sizi evine davet ediyor" demiştir. O da "Ali Bey'e selamlarımı ilet. İnşallah bir saat sonra onunla karşılaşma şerefine ereceğim" cevabını verince seyis ona hürmeten başını eğmiş, geri geri adımlayarak evden çıkmıştır.⁵³*

Seyyid el-Mahrûki de dindar biridir. Ali Paşa'nın yanına giderken bazı tehlikelere maruz kalmış, kendisiyle karşılaşan başkişi bunun nedeninin kendisi olduğunu söyleyip özür dileyince o da şöyle demiştir: *"Allah böyle takdir etmiştir. Onun kaderini geri döndürecek kimse yoktur. Bunda senin bir suçun yoktur. Buraya*

⁴⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 21.

⁵⁰ Zeydan, *İstibdâd*, s. 27.

⁵¹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 31.

⁵² Zeydan, *İstibdâd*, s. 31.

⁵³ Zeydan, *İstibdâd*, s. 32.

*Ali Bey'in davetine icabet etmek üzere geldim. Her durumda Allah'ın kaderdeki lütfuna hamd ederiz. Umulur ki bu gecikmede de bir hayır vardır."*⁵⁴

Seyyid Abdurrahman'ın özel hizmetçisi de norm karakterlerden biridir. Ali Bey, oğlu yerine Seyyid Abdurrahman'ın savaşa gitmesini şart koşunca o kabul eder gibi görünmüş, ancak bu hizmetçisine daha sonra gerekli şeyler dışındaki eşyaları sattıktan sonra oğlu Hasan'la eşi Salime'yi Akka'ya getirmesini istemişti.⁵⁵

3.3. Kart Karakter

Edebi eserde tek bir kişiliğe sahip, değişime kapalı ve dönüşüme razı olmayan karakterdir. *"Romanda tek bir özelliğin sembolü olan, kart karakterlerdir. Her şeye rağmen tabiattaki esas niteliklerini muhafaza ederler ve değişmezler. Bu tür roman kahramanları yalın kat bir kişiliğe sahiptirler ve daha çok hedef objeye varmayı engelleyen karşıt güç gurubundadırlar."*⁵⁶ Bu çeşit roman karakterleri, *"yalınkat bir kişiliğe sahiptirler ve tek bir tümceyle anlatılabilen kişilerdir"*.⁵⁷ Bunlar insan karakterinin belli ve hâkim bir yönünü temsil ederler. Bu karakterler olay örgüsünde görüldükleri anda okuyucunun zihninde onunla ilintili duygu hemen canlanıverir.⁵⁸

İstibdâdu'l-Memâlik'in kart karakterlerini Memlûklü emirler, memur ve askerleri oluşturmaktadır. Bunlar romanda ne zaman zikredilseler, okuyucunun zihninde onların temsil ettiği zorbalık, yağma ve talan gibi kavramlar canlanır. Askerlerin sefere çıkarken cihat bahanesiyle zorbalık yapmaları, yolları üzerinde tesadüf ettikleri bütün hayvanları ve ihtiyaç duydukları malları gasp etmeleri onların öne çıkan tek özellikleridir. Bir sefer anında başkışının Ali Bey'in konağına giderken askerlerin kendisiyle karşılaşarak elbiselerini soyacak, yanında bulunan parayı alacakları korkusuyla kalbinin korkuyla hızlıca attığının tasviri, askerlerin bu özellikleri taşıyan karakterler olarak yansıtıldığının bir göstergesidir.⁵⁹

Aşağıdaki şu ifadeler de kart karakter olarak tasarlanan askerlerin nasıl vurgulandığını da göstermektedir;

Seyyid Abdurrahman, el-Mahrûkî'nin yanından ayrılıp evine dönerken münadilerin cadde ve mahallelerde "cihat amaçlı ordumuz Ali Bey'in emriyle kaleden çıkacaklar. Onları galip getirip ganimetlerle ve salim bir şekilde dönebilmeleri için dua ediniz" diye bağıryorlardı. Halk dükkânlarını ve evlerini kapatmak için koşuşturuyordu. Çünkü onlar

⁵⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s.36.

⁵⁵ Zeydan, *İstibdâd*, s. 39.

⁵⁶ Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali insan ve eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 300.

⁵⁷ Forster, *Roman sanatı*, s. 108.

⁵⁸ Çetişli, *Metin tahlillerine giriş*, s. 68.

⁵⁹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 35.

*ordunun bu gibi durumlarda alışkanlık haline getirdikleri soygunculuk yapıp insanların mallarını zorla almalarına ve hayâsızca ve korkusuzca barış içindeki kadın ve erkeklere saldırmalardan korunmak istiyorlardı.*⁶⁰

3.4. Fon Karakterler

Romanda olay örgüsünün sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için fon karakterlere başvurulmaktadır. Olayların gelişiminde pek de etkili oldukları söylenemez. *"Romanda sadece sosyal ilişkiler ağını örmek, sosyal atmosferi oluşturmak ve eserin esas karakterleriyle tezat teşkil etmek için meydana getirilmiş"*⁶¹ olan fon karakterlerini, Şerif Aktaş *"dekoratif unsur niteliğinde kahramanlar"* olarak tanımlarken⁶² Himmet Uç *"romanın temasını, mesajını üstlenen şahıslar"*⁶³ olarak takdim eder.

Ebu't-Tabak denilen odabaşı fon karakterlerden biridir. Uzun sakallı yaşlı biridir. Eşek üzerinde paşaya gelir. Garip şekilli bir sarık başında bulunur. Halkın ona Ebu Tabak demesinin nedeni siyah keçeden yapılma, etrafında kıymetli iplerden dokunmuş daire şeklinde bir sarığının olmasıdır. Emirler, paşaya azledildiği bildirmek üzere bunu göndermişlerdi. O da görevini eda etmek için eşek üzerinde gelir arkasında da memluk emirleri bulunurdu.⁶⁴

Fon karakterlerden bir başka grup, Paşa'nın hâcipleri/kapıcıları ve Kethüda ağadır. Hâciblerden biri Seyyid Abdurrahman'ı kalenin girişinde karşılayarak ihtiyacının ne olduğunu sorar. *O da Paşa'ya arz etmek istediği önemli bir problemi olduğunu söyler. Daha sonra Hâcib "Durumunu paşanın vekili kethüda cenaplarına arz etmemiz için biraz bekleyin" der. Birkaç dakika kaybolan Hâcib gelerek "Kethüda cenapları izin verdiler. Gel öncelikle sende silah olup olmadığını kontrol edelim" der. Kontrolten sonra Kethüda'nın odasına çıkan içeri kısma alır. Kapısının önündeki perdeyi kaldırır. Abdurrahman korkudan kalbi çarpar bir halde içeri girer. Kethüdayı salonun girişinde Türk elbiseler içinde oturur bulur. Kethüda, Abdurrahman'a yakınında bulunan sandalyeye oturması için işaret eder. Hâcibe Türkçe bilen bir tercüman çağırmasını emreder.*⁶⁵

⁶⁰ Zeydan, *İstibdâd*, s. 33.

⁶¹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı ve romanın unsurları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 22.

⁶² Aktaş, *Roman Sanatı*, s. 158.

⁶³ Himmet Uç, *Roman Eleştiri Terimleri*, Bizim Büro Basımevi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 152.

⁶⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s. 27.

⁶⁵ Zeydan, *İstibdâd*, s. 25.

Ali Bey'in seyisi de fon karakterlerden biridir. *el-Mahruki'nin evine gelerek Ali Bey'in kendisini davet ettiğini belirtir. Hürmet amaçlı onun önünde başını eğer. Geri geri adımlar. Daha sonra evden çıkarak bekleyen atına binerek ayrılır.*⁶⁶

Diğer bir fon karakter, Ali Bey'in danışman olarak aldığı yabancı gençtir. *Seyyid Abdurrahman, Ali Bey'in meclisine girdiğinde onun sol tarafında oturan, garip Frenk elbiselerine benzeyen bir elbise giymiş genci tanımadı. Sonra el-Mahruki'den işittiği, Ali Bey'in Venediklilerden edinmiş olduğu müsteşar olduğunu hatırlamıştı. İsmi de Rozyeti'ydı. Kendi kendine: "Bu o genç olmalı" diye düşündü.*⁶⁷

Seyyid el-Mahruki'nin seyisi, caddelerde seslenen münadiler, Seyyid Abdurrahman'ın hizmetçileri, özellikle sefer zamanında kapılarını iyice kapayıp evlerine kapanan Kahire halkı, hizmetçiler, papaz, *İstibdâdu'l-Memâlik*'in fon karakterlerini oluşturmaktadır.⁶⁸

4. Mekân

Romadaki olayların cereyan ettiği yer veya yerler olarak tanımlayabileceğimiz mekân, hedef kitlenin eseri iyice özümseyip zihinlerinde canlandırmalarında önemli rol oynar. "*Vakanın mahiyeti, çok defa mekân tasvirlerine ayrılan satırlarda sezdirilir.*"⁶⁹İnsanın içini karartan bir yerde mutluluk veren olayların yaşanmasını, tam tersi güzellikleriyle insanı kendisine celbeden yerlerde rahatsızlık verici durumların oluşma oranı azdır, diyebiliriz. "*Roman esas itibarıyla bir terkiptir. Mekân, bu terkihi meydana getiren en önemli unsurlardan biridir. Çünkü terkipte asıl unsur olan vakanın, gerçek veya muhayyel mutlaka bir mekâna ihtiyacı vardır.*"⁷⁰

Bu romanın merkezinde Mısır bulunmaktadır. Corci Zeydan roman girişinde siyasal ve yapısal anlamda burayı tanıtmaktadır. Mısır'ın Fatimî halifelerinden sonra Memlukler yönetimi altına girdiğini, ardından Osmanlı sultanı Yavuz Selim döneminde Türkiye'ye tabi olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Hilafet merkezi olan İstanbul'a olan uzaklığından dolayı yönetim yapısının üç aşamalı bir organizasyon çerçevesinde tasarlandığını belirtmiştir.⁷²

Romanda Mısır'ın başkenti olan Kahire'nin yönetim ve siyasal durumuna yönelik olarak da tanıtıcı açıklamalarda bulunan hakim bakış açısı/anlatıcı şu ifadeleriyle romanın yaşandığı mekanı canlandırmaya çalışmıştır;

⁶⁶ Zeydan, *İstibdâd*, s. 32.

⁶⁷ Zeydan, *İstibdâd*, s. 37.

⁶⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 18, 32, 25, 108.

⁶⁹ Aktaş, *Roman sanatı*, s. 143.

⁷⁰ Tekin, *Roman sanatı*, s. 44.

⁷¹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 9.

⁷² Zeydan, *İstibdâd*, s. 9.

O günlerde bu günkü gibi mamur ve nüfusu çok bir şehir değildi. Hamzavî, Gavriye, Cemaliye, Nehhasin gibi birkaç mahalleden ötesini aşmıyordu. Fucale, Şibra, Abbasiye, İsmailiye ve Cezire gibi yeni mahalleler henüz kurulmamıştı.

Şehirde güçlü bir sur bulunurdu. Güneş batımının hemen sonrasında kapatılan kapıları vardı. Özel izni olmadan kimse şehre girip çıkamıyordu. Sur kalıntıları ve bu kapıların bazıları hala bu güne kadar (yazarın eseri kaleme aldığı güne kadar) varlığını devam ettirmekteydi.

Cemaliye bölgesi, o civarda bulunan Gavriye ve Haliliye Han'ında bulunan mahalleler en kalabalık olanlarıydı. Nitekim zenginlerin sarayları ve çeşitli dükkânlar buralarda bulunurdu. Cemaliye'de Sabun Han'ı yer alırdı. O gün tüccarların büyüklerinin ve servet sahiplerinin toplandığı yerdı. Gün boyunca yüzlerce satıcı, müşteri ve izleyicilerden boş kalmazdı.⁷³

Yazar, başkişinin oğlunu bulmak için çıktığı yolculukta uğradığı İskenderiye'yi şöyle tasvir etmektedir; *İskenderiye o sıralar sadece küçük bir şehirdi. Oranın en önemli yerleri deniz kenarında yer alıyordu. Orada iki liman bulunmaktaydı: Biri, Osmanlı ve Mısır gemilerinin bulunduğu Müslümanlara ait olanıydı. Ra'su't-Tîn diye bilinen yerdı. Diğeri de Minâ Kaîme diye bilinen yerde bulunan Hristiyanlara ait olanıydı.⁷⁴*

Roman karakterlerinden Hasan ve İmadüddin'in beraber gemiyle seyahat ederlerken Beyrut yakınlarına geldiklerinde gördükleri manzarayı da yazar şu ifadelerle canlandırmaktadır:

Gemi Beyrut'a yaklaştığı sırada Lübnan'ın o kocaman, ağaç ve karla örtülü sıra dağları, Hasan'ı kendine hayran bıraktı. Beyrut'un yüksek tepelerle çevrili olduğunu gördü. İmadüddin'e şöyle dedi: "Bu yüksek tepeler Beyrut için tehlikelidir. Çünkü düşman karadan saldırmak istese bu tepelerden faydalanır ve kolaylıkla şehre hâkim olabilir."

İmadüddin şöyle dedi: "Doğru söyledin kardeşim. Fakat şehrin denizdeki kaleleri haricinde çok yüksek burçları var. Bunların en büyüğü doğuda bulunan ve Burcu'l-Keşşaf denilen burçtur."

...Hasan şehrin batı tarafına baktı ve denize sokulmuş, üzerinde ağaçlar ve tarlalar bulunan yüksek bir tepe gördü. Arkasında kumluk bir arazi uzanıyordu. Burayı İmadüddin'e sorunca o şöyle cevap verdi: "Bu, Beyrut'un başıdır ve Sayda kentine kadar uzanır." Sonra doğu

⁷³ Zeydan, *İstibdâd*, s. 10.

⁷⁴ Zeydan, *İstibdâd*, s. 75.

*tarafında bir tepe gösterdi ve şöyle dedi: "Bu, Eşrefiyye tepesidir. Bu tepe daha ağaçlıktır. Gördüğün gibi arkasında dağlardan başka bir şey yoktur."*⁷⁵

5. Zaman

Romanda aktarılan olayların geçtiği zaman, okuyucunun o dönemde yaşamış olan bireylerin yaşam biçimini algılamasına yardımcı olur. Bir eserde farklı zaman dilimlerinden bahsetmek mümkündür. *"Bir romanda zaman tablosu, ilk elde, olay zamanı, anlatma zamanı ve bu iki kesit arasında kalan 'geçen zaman' olmak üzere şekillenir. Bir olay belli bir zamanda cereyan eder (vaka zamanı), bu olay belirli bir süre sonra romancı tarafından öğrenilir/ duyulur, yine aynı olay, belli bir zamanda kaleme alınır (anlatma zamanı)."*⁷⁶ *İstibdâdu'l-Memâlik* romanının vaka zamanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemidir. Yazar olayın geçme zamanını şöyle aktarır: *Seyyid Abdurrahman gününü ikindi vaktine kadar her zamanki gibi Sabun Han'ındaki dükkânında işlerini görerek geçirdi. 1770 yılı günlerinden bir gündü. İkinci ezanını işitince hizmetçisine işaret etti. O da bir ikindi namazını kılması için seccade getirerek dükkânın kenarındaki bir banka serdi.*⁷⁷

Olayların başlangıç tarihi zikredilmiş fakat daha sonra yaşananlar ile ilgili herhangi bir tarih ve süre belirtilmemiştir. Olaylar çizgisel bir zaman grafiğinde art arda gelişmiştir. Anlatının sonu ile başta verilen tarih arasında ne kadar bir süre geçtiği tam olarak bilinmemekle beraber olayların akışından bu sürenin çok da uzun olmadığı anlaşılmaktadır. Eser tarihi bir roman biçimindedir. Corci Zeydan'ın vakayı kaleme aldığı yıl ise 1892'dir. Dolayısıyla aradan 120 yıldan fazla bir süre geçmiştir.⁷⁸

6. Hâkim Bakış Açısı/Anlatıcı ve Üslup

Hâkim bakış açısı romandaki olay örgüsünün, karakterlerin, mekân ve zamanın kim tarafından görüldüğüne verilen cevaptır. Bir başka isimle anlatıcı tüm kurguyu kendi bakış açısı ve kişisel özellikleriyle okuyucuya aktarır.⁷⁹ Olaylar arasındaki bağlantılar, zaman, mekân ve karakterlerin öne çıkan özellikleri anlatıcı tarafından belirlenir. Bu kişi bazı romanlarda romanın içerisinden bir veya birkaç kişi olabiliyorken bazılarında dışarıdan bir kişi olabilmektedir.⁸⁰

⁷⁵ Zeydan, *İstibdâd*, s. 79.

⁷⁶ Tekin, *Roman sanatı*, s. 25, 26.

⁷⁷ Zeydan, *İstibdâd*, s. 11.

⁷⁸ Zeydan, *İstibdâd*, s. 11.

⁷⁹ Hasan Boynukara, *Romanda bakış açısı ve anlatılış*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 14.

⁸⁰ Aktaş, *Roman sanatı*, s. 84.

İstibdâdu'l-Memalik [Memluklerin Despotizmi] romanında anlatıcı, roman karakterlerinden biri değildir. Tüm olayları ve tasvirleri dışarıdan biri olarak gözlemci vasfıyla okuyucuya aktarır. Anlatıcı romanın gerek olay örgüsünü aktarırken gerek karakter, mekân ve zamana ilişkin tasvirleri yaparken sade ve akıcı, bir o kadar da derinlikli bir üslup kullanmıştır. Özellikle başkişinin, yeni karşılaştığı karakterlerin giyim kuşamlarını ayrıntılarıyla betimlemiştir.

Anlatıcı, Seyyid Abdurrahman'ın dükkânına gelen üç askerden birinin kıyafetlerini şu şekilde tasvir etmiştir; *o görevliler üç kişiydi. Bunlardan biri tahsildardı. Bilekler üzerinde bağlanmış uzun geniş bir pantolon, kavuğun üzerine sarılmış bir sarıktan oluşan Memluk kıyafetleri içerisindeydi. Ortasında geniş bir kuşak ve önünde iştirilmiş bir hançer, omuzları üzerinde bir cübbe ve sağ tarafından sarka kancalı bir kılıç vardı.*⁸¹

Başkişi Kahire'de kaleye getirildiğinde kendisini sorguya çeken asker şu şekilde tasvir edilmiştir; *bu ağa yeniçeriydi. Uzun bir boyu dev gibi bir cüssesi vardı. Başında piramit şeklinde beyaz bir sarık vardı. Geniş omuzları üzerinde de samur kürkü vardı. Geniş, gür sakalları vardı. Bakışları kaba ve katı kalpli biri olduğunu gösteriyordu.*⁸²

Roman yazarının yaşadığı ve olayın geçtiği dönemler Mısır'ın Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu dönemlerdir. Osmanlı siyasi hâkimiyeti aynı zamanda kültür ve giyim kuşam üzerinde de etkisini göstermiştir. Nitekim Arapça yazılmış romanın içerisinde dönemin kültürel ortamını yansıtmaya bakımından önemli gördüğümüz bir husus olarak birçok Türkçe kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. 'Bey', 'ağa', 'paşa', 'odabaşı', 'kethüda', 'nargile', 'tömbek', 'kavuk', 'kaftan' ve 'yaşmak' kelimeleri bahsi geçen Türkçe sözcüklerdendir.⁸³

Ele aldığımız başlıklar çerçevesinde romanın ele alınışı, temaların sunumu, karakterlerin öne çıkan yönlerinin gösterimi oldukça başarılıdır. Okurun zihninde, en belirgin tema olarak öne çıkan zulüm, haksızlık ve üzüntü, dramatik bir biçimde duygusal etki bırakmaktadır. Bu da romanda bazen karakterlerden biri olarak bazen de ilahi bir formda karşımıza çıkan hâkim bakış açısı/anlatıcının kullandığı dilin basitliği ve akıcılığının bir etkisidir. Yukarıda örnekleriyle ifade edildiği üzere mekânların ve siyasi olayların, yeri geldiğinde ayrıntılı bir biçimde tasviri, roman okuru nezdinde gerçeklik algısını artırmaktadır.

Romanın sahiciliği ile ilgili olarak denilebilir ki, çalışmanın başında da ifade edildiği üzere tarihsel romanlar her ne kadar tarihten bir kesiti aktarma çabasında olsa da bunu yeniden kurgulayıp, anlatılan olayın kendisinden bambaşka bir şey

⁸¹ Zeydan, *İstibdâd*, s. 11.

⁸² Zeydan, *İstibdâd*, s. 34.

⁸³ Zeydan, *İstibdâd*, s. 9, 10, 15, 26, 37, 97, 130.

ile yani yeni bir kurgu ile karşımıza çıkarlar. Romancıdan beklenen hayatın kendisinden daha fazla sahicilik duygusu vermesi olsa da anlatılanların, bir sanat eseri olmalarından dolayı roman içerisinde gerçeklikle bire bir uyumlu olmaları gerekmemektedir.⁸⁴ Ancak tüm bunlara rağmen her okur okuduğu romanda sahicilik aramaktadır. *İstibdâdu'l-Memâlik* adlı romanda sahiciliği bozacak ve itiraza muhatap olacak herhangi bir durumla karşılaşmamıştır. Bu da yazarın edebi dili gerçeklikle bağdaştırmadaki tecrübesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

19. yüzyıl Mısır Arap edebiyatının tartışmasız en usta kalemlerinden biri olan Corci Zeydan, sadece bir romancı değil aynı zamanda Arap milli uyanışının da sembol isimlerinden biridir. Batı tarzında aldığı eğitimle Arap İslam dünyasının kronikleşmiş sorunlarına yenilikçi bir bakış açısıyla eğilerek özellikle tarih anlayışında köklü reformların yapılması gerektiğini savunmuştur. Mısır'da Osmanlıların hâkim olmasını tercih eden düşünce dünyasıyla birçok tarihi roman yazmış, bu romanlarında Mısır Arap halkının zalim yöneticiler elinde uğradığı zulmü ve baskıyı tasvir etmeye çalışmıştır.

Kaleme aldığı tarihi romanlarından biri olan *İstibdâdu'l-Memalik*'te tarihi gerçeklik, yazarın düşünce dünyası paralelinde tekrar oluşturulmuş, tarihi mekân ve şahsiyetler romancı gözüyle yeniden inşa edilmiştir. Yaşadığı dönemden yaklaşık bir asır öncesini betimlediği eserinde yazar, başkışı Seyyid Abdurrahman'ın şahsında Mısır halkının yöneticiler elinde uğradıkları zulüm, baskı ve talanı kişileştirmiştir. Mazlum-zalim karşıtlığını başkışı-Memlukler bağlamında ele almış, tema olarak belirlediği hasret-ümit karşıtlığını da başkışı-Hasan-Salime ilişkisinde tasvir etmiştir. Tarihi roman olma vasfının en önemli unsuru olan iktidar mücadeleleri, eserde iyi-kötü karşıtlığında ele alınmıştır. Romanın en belirgin zalim karakteri olan Ali Bey ile damadı Muhammed Ebû Zeheb'in iktidar kavgaları bu tür bir karşıtlığın sembolü olarak işlenmiştir. Neticede mücadelenin kazanan tarafı olan ve iyiyi sembolize eden Muhammed Ebû Zeheb'in Osmanlı hâkimiyeti taraftarı olması da Corci Zeydan'ın Türk hâkimiyetini destekleyen siyasi yönelimi ile de paralellik arz etmektedir. Anlatının geçtiği bölge olan Mısır'da o dönemde yaşayan dinlerden olan İslamiyet ve Hristiyanlığın da toplumsal girişikliğini onların dini fenomenlerine değinmek suretiyle ortaya koymuştur.

Romanın olay örgüsü çizgisel bir zaman düzleminde kurgulanmıştır. Başta beraber olan kahramanların ayrıldıkları andan itibaren farklı yerlerde başlarından geçen macera, birbirine paralel olarak sonuçta aynı yerde birleşmek üzere ele

⁸⁴ Orhan Pamuk, *Saf ve Düşünceli Romancı*, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 93.

alınmıştır. Her kahramanın yaşadıkları, sırasıyla ve aralarındaki bağ koparılmadan farklı bölümlerde sürekli ileriye akan zaman şeridi üzerinde anlatılmıştır.

Kaynakça

- Abbûd, Mârûn, *Edebu'l-'Arab*, Müessesetü Hindâwî, Kahire, trs
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Boynukara, Hasan, *Romanda bakış açısı ve anlatılış*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Campbell, Joseph, *Kahramanın sonsuz yolculuğu*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çelik, Yakup, "Tarih-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Bir Devrin Eleştirel Panoraması: Abdülhamid Düşerken", *Turkish Studies*, 2009, S.4, s. 295-318.
- Çetişli, İsmail, *Metin tahlillerine giriş 2/hikâye, roman, tiyatro*, Akçağ Yayınları, Denizli, 2004.
- Forster, Edward Morgan, *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul, 1982.
- Göğebakan, Turgut, *Tarihsel roman üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, Muessesetü'r-Risâle, Dimeşk, 1957.
- Korkmaz, Ramazan, *Sabahattin Ali insan ve eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kundera, Milan, *Roman sanatı*, (çev: Aysel Bora), Can Yayınları, İstanbul, 2005.
- Makdisî, Enîs, *el-Funûnu'l-edebîyye ve 'alâmuha*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 2000.
- Pamuk, Orhan, *Saf ve Düşünceli Romancı*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- Serkîs, Yusuf İlyan, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-'Arabîyye ve'l-muarrabe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, trs.
- Stevick, Philip, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı ve romanın unsurları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989.
- Uç, Himmət, *Roman Eleştiri Terimleri*, Bizim Büro Basımevi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Zirikî, Hayruddîn, *el-'Alâm kamus-u terâcîm*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.
- Zeydan, Corci, *İstibdâdu'l-memalik*, Müessesetü Hindawî, Kahire, 2012.